

**M. Nedim Tan, *Bir Dinî İdealin İfade Biçimleri*,
Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2020, 261 s.**

İslâm tarihinin erken dönemleri kelâm, felsefe ve tasavvuf gibi İslâm düşüncesinin temelini oluşturan din bilimleri için zengin bir mirasın kaynağını oluşturmaktadır. Bu dönemde yaşanan teorik ve pratik meseleler sonraki yüzyıllarda canlılığını korumuş ve bu canlılık erken döneme karşı giderek artan bir ilgiye kaynaklık etmiştir. Hemen hemen tüm İslâm düşünce gelenekleri kendilerini konumlandırma, anlamlandırma veya yeniden üretme gayesiyle erken dönem ile dinamik bir bağ kurma çabası içerisinde olmuştur. Tasavvuf ilmi bağlamında meseleye bakıldığında erken dönemden sonraki süreçlerde ortaya çıkan çeşitliliğin ve ayrışmanın temelinde bu dönemdeki yaşantıların ve bu yaşantılar doğrultusunda ortaya çıkan kavramların var olduğunu söylemek mümkündür. Hicri II-V. yüzyıl arasındaki sûfilerin yaşantı, hâl, düşünce ve sözleri tasavvufun sonraki dönemlerinde ayırıcı kimlikler oluşturmuş ve erken dönemdeki sûfilerin yaşantıları sonraki yüzyıllarda birer tasavvufî öğretiyeye dönüşmüştür. Bu bakımdan tasavvufî öğretilerden herhangi birini ele alan çalışmaların erken dönem tasavvuf tarihini referans alması kaçınılmaz olacaktır. Bununla beraber düşüncelerin henüz birbirinden net bir şekilde ayrılmadığı ve tasavvufî öğretilerin kavramsallaşmaya geçmediği bu dönemle ilgili yapılacak olan her türlü çalışmanın güçlüğüne işaret etmek gerekir. Çalışmamıza konu edindiğimiz bu eser söz konusu zorluğa rağmen tasavvufun erken döneminde güçlü bir sima olan ve özellikle “muhabbet” kavramı üzerinden okunan Râbia el-Adeviyye’yi etraflıca ele almaktadır. Tasavvuf tarihinin erken dönemiyle ilgili çalışma yapmak güç olduğu gibi tarihsel verilerin az olması, kaynaklardaki bilgilerin dağınık olması ve henüz belirgin bir terminolojinin yerleşmemiş olması sebebiyle bu dönem üzerinden bir sûfinin biyografisini ve tasavvufî düşüncesini ortaya koymak da ayrıca zordur. Bu durum ciddi ve detaylı bir kaynak araştırmasını gerektirmektedir. Buna karşın elimizdeki eserde yazarın bu güçlüğünü yapmış olduğu detaylı literatür taraması ile aşmaya çalıştığı görülmektedir. Eserde Râbia el-Adeviyye’nin hayatı yalnızca tarihsel veriler üzerinden aktarılmamış bunun yanında kendisine atfedilen sözler, menkıbeler ve şiirler ışığında “gerçekte Râbia kimdir?” sorusu üzerinde durulmuştur. Ayrıca eserde sonraki yüzyıllarda Râbia’ya ilişkin ortaya çıkan hafıza ile beraber onun ardından genişleyen ve derinleşen dinî ifade biçimleri de değerlendirilmiştir. Yazarın bu değerlendirmeyi yaparken kullandığı yöntem şu şekildedir; ilk olarak menkıbe ve tarih arasında duran modern dönem kaynaklarının Râbia el-Adeviyye üzerinden ortaya koyduğu bakış açısını işlemekte ardından kendi çalışmasının bu kaynaklar arasındaki konumunu tespit etmeye çalışmaktadır. Daha sonra Râbia’nın tasavvuf tarihi içerisindeki konumunu belirlemektedir. Ayrıca yazar eserinde Râbia üzerinden ortaya çıkan kavramların Basra çevresindeki dinî düşünceyi yansıttığı ve söz konusu menkıbe ve anlatıların bir zihniyet arka planının olduğu varsayılarak okunması gerektiği tezini öne sürmektedir.

Yazar ilk olarak Râbia hakkındaki mevcut akademik literatürün yoklamasını yaparak, bu eserlerin Râbia’ya ilişkin anlatılarını tahlil etmektedir. Yazarın tespit ettiği kadarıyla Margaret Smith’in 1928 yılında yayımlanan *Râbi’a the Mystic – Her Fellow- Saints in Islam*, Mısırlı filozof ve akademisyen Abdurrahman Bedevî’nin 1948’de kaleme aldığı *Şehîdetü’l-İşki’l-ilâhî- Râbiatü’l-Adeviyye* eseri, Ömer Rıza Doğru’l’un 1950 yılında tamamladığı *Hazreti Râbiatü’l-Adeviyye* kitabı ve Rkia Elaroui Cornell tarafından yapılan *Râbia from Narrative to Myth- The Many Faces of Islam’s Most Famous Woman Saint Rabi’a al-Adawiyya* eseri önemli çalışmalar arasında yer almaktadır. Yazar hem söz konusu eserlerde hem de klasik literatürde sûfiye ilişkin tarihsel veri akışı ile menkıbevi anlatımların sürekli iç içe geçmesi sebebiyle Râbia’nın biyografisini net bir şekilde ortaya koymanın zorluğundan bahsetmektedir. Bir yandan tarihsel bir kişilik olarak Râbia diğer taraftan tasavvufî ideallerin kendisine yansıtıldığı bir figür olarak Râbia yer almaktadır. Dolayısıyla salt biyografik okuma ve incelemeye dair bir araştırma noksan kalacağı gibi sadece Râbia’ya atfedilen menkıbeler üzerinden bir dinî ideal biçimi ortaya koyma çabası da yetersiz olacaktır. Bundan dolayı Râbia’ya ilişkin aktarılan metinleri tasavvuf tarihinin genişleme ve yayılma biçimine odaklanarak okumak gerekir. Nitekim yazar bu çalışmasında

iki tür okuma biçimini mezcederek hem tasavvuf tarihi üzerinden Râbia'yı okuma hem de Râbia üzerinden tasavvuf tarihini okuma çabası içerisinde.

Eserde üzerinde durulan en önemli hususlardan biri, Râbia üzerinden nakledilen rivayetlerin Basra çevresindeki dinî hareketlilik ile tasavvufî düşünce arasındaki bağın kurulmasıdır. Bu durum her ne kadar biyografik sınırları belirsiz de olsa bir sûfi üzerinden öne çıkan motiflerle dönemin anlayışları arasında ilişki kurmanın mümkün olduğunu göstermektedir. Yazar bu bölümde Râbia üzerinden aktarılan tarihsel veriler ile dönemin hafızası arasındaki ilişkiyi ortaya koymakta, ayrıca bunun üzerinden ortaya çıkan kavramsal sürekliliğin gerekçelerini de çözümlemektedir. Nitekim bunun açık bir örneği olarak eserde Râbia'nın şahsında belirginleşen muhabbet kavramı ile Basra'daki züht hareketleri arasındaki sürekliliği tespit etmeye yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda Râbia'nın muhabbet merkezli tavrını zühtten kopuş olarak nitelendirmeye çalışan ve Râbia üzerinden bir tür "asketizmden mistisizme" geçiş sürecinin başladığını iddia edenler vardır. Ancak yazar zühtten tasavvufa geçişi sadece Râbia'ya münhasır kılmanın bir tür kolaycılık olduğunu ve bu yaklaşım tarzının tarihsel ve düşünsel bir ilk olma vurgusundan kaynaklanan bir alışkanlık olduğunu belirtmektedir. Yazarın tezi, kavramların birbirini içerdiği, kişilerin kavramların taşıyıcısı olduğu, dolayısıyla sûfilerden herhangi birini bir alanda söz söyleyen ilk veya nihai kişi olarak tanımlamak yerine dönem içerisinde kendisinden o alanda en çok söz nakledilen kişi olarak görmek veya o düşüncenin önemli bir temsilcisi olarak saymak gerektiğidir. Tan, Râbia'yı sadece muhabbet kavramı üzerinden okumanın aşırı bir yorum biçimi olduğu kanaatindedir. Bu tez doğrultusunda anlaşılan şudur ki, Basra şubesinin o yüzyıllardaki dinî idealleri Râbia'nın şahsında bir simge olmuştur. "Bu şahıs neden Râbia'dır?" sorusunun cevabı ise ancak menkıbeler üzerinden aranabilir. Bu doğrultuda yazar Râbia hakkındaki kayıtları kronolojik açıdan ele almaktadır. Bu bölümde Hâris el-Muhâsibî'den başlamak üzere Huttelî, Câhız, İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Tâlib el-Mekkî gibi erken dönem zahit ve edebiyatçıların Râbia hakkındaki aktarımlarına yer vermektedir. Menkıbelerde aktarılanlar üzerinden başta Hasan-ı Basri olmak üzere Râbia ile ilişkisi olan sûfiler tespit edilmeye çalışılmış ve anılan tüm isimlerin Basra çevresiyle ilişkisinin belirgin olduğu ortaya konulmuştur. Yazar Râbia hakkındaki aktarımları sadece bir menkıbe ve anlatı olarak zikretmek yerine, menkıbeler arasındaki farklılıklara işaret ederek Râbia'nın şahsında vurgulanan kavramlara değinmiştir. Bu rivayetler kapsamında erken dönem zahit ve edebiyatçıların kaynaklarında Râbia'yı zahit, mürşit ve veli olarak sunabilecek çok geniş rivayet birikiminin mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Müellif, edebî kaynaklardaki Râbia anlatılarını ele aldıktan sonra tasavvufî eserlerde geçen rivayetlere yer vermektedir. Serrâc, Kelâbâzî, Ebû Tâlib el-Mekkî, Hargûşî, Sülemî, Isfehânî, Kuşeyrî, Gazzâlî, Attâr, Münâvî gibi sûfi yazarların eserlerindeki anlatılar kronolojik bir sırayla aktarılmakta ve bir önceki yüzyılın metinleri ile bu yüzyıl metinleri arasında ortak yönlerin olup olmadığı veya iki dönem arasındaki ilişkinin nasıl olduğu veyahut bu anlatılar arasında ayrışan yönlerin neler olduğu tartışılmaktadır. Bunun ardından özellikle Attâr'ın rivayetleri başta olmak üzere farklı kaynaklar da dâhil edilerek Râbia'nın kerametlerine değinilmiş ve bununla ilişkili olarak velayet mertebesi üzerinde durulmuştur. Yazar Râbia'nın Müslüman hafızada şöhret kazandığı alanlardan birinin ona atfedilen şiirler olduğunu söyleyerek öncelikle Râbia'ya atfedilen şiirlerin kendisine ait olup olmadığını belirlemeye çalışmış ve neredeyse tüm şiirlerin başka şairlere ait olduğunu tespit etmiştir. Kimin söylediği bilinmeyen şiirler her ne kadar Râbia üzerinden ifade edilse de yazar bu şiirlerin Râbia üzerinden aktarılan diğer motiflerle ve tasavvufî düşüncelerle ilişkilendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki bu çalışmada N. Tan, Râbia el-Adeviyye'yi sadece bireysel sınırları olan tarihsel bir şahsiyet olarak okumak yerine onu içinde bulunduğu dönemin tasavvufî düşüncesiyle irtibatlandırmıştır. Ayrıca Râbia'dan aktarılanlar kendi döneminin gündemini oluşturduğu gibi, bu rivayetler sonraki nesillerin dinî arayışlarının ve düşünme biçimlerinin ifadesi de olmuştur. Yazar bu eserinde Râbia'yı hem tarihsel bir şahsiyet olarak hem de kendisinden aktarılan menkıbe, söz ve şiirleri bağlamında dinî düşüncenin bir ifade biçimi olarak tahlil etmektedir. Ayrıca yazar erken dönem

tasavvufuna ilişkin çalışma yapmanın güçlüğünü aşma çabası içerisinde olup, Râbia'nın şahsında özellikle Basra tasavvuf düşüncesini bütüncül bir yaklaşım ile ortaya koymaya çalışmıştır. Eserde işlenen en önemli tezlerden biri, bir sūfiyi sadece belli bir kavram üzerinden okumanın kişiyi aşırı yorum biçimine ittiği ve tasavvufî kavramların anlam bakımından iç içe olması sebebiyle kavramları kesin hatlarla birbirinden ayırmamak gerektiğidir. Nitekim Râbia örneğinde olduğu gibi bir sūfiyi sadece bir kavramın ilk veya nihai savunucusu olarak görmek yerine bazı kavramların kendisi üzerinden daha fazla vurgulandığı bir şahıs olarak kabul etmek gerekir. Zira bir sūfinin şahsında belirginleşen belli bir dinî düşüncenin arka planındaki hafızayı görmek ancak bu şekilde yapılan bir okumayla mümkün olabilir. Eserin her bölümünde izlenen bu yaklaşım özellikle bu yönüyle tasavvuf tarihinin erken dönemine ilişkin yapılacak olan çalışmalara büyük ufuk açacaktır. Ayrıca eserde çok geniş bir kaynak taramasının yapıldığını ve eserin rivayet bakımından zengin aktarımlara sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Eser dil ve üslup açısından açık ve anlaşılır bir yapıdadır. Bu çıkarımlar doğrultusunda çalışmanın tasavvuf tarihi literatüründe önemli bir yer edineceğini ve erken dönem sūfilerine ilişkin yapılacak olan her türlü çalışmada okuyucuya büyük katkılar sağlayacağını söyleyebiliriz.

Arş. Gör. Atike Çiçek

Mardin Artuklu Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi
Tasavvuf Anabilim Dalı